

Çorbadan gaýdanyň çemçesi döwülsin!

Category: Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 26 января, 2025

Çorbadan gaýdanyň çemçesi döwülsin! ÇORBADAN GAÝDANYŇ ÇEMÇESI DÖWÜLSIN!

On müň ýyllyk taryhy bolan nahar hakda gysgajyk makalanyň dowamynda gürrüň edip bilmek üçin azy ýaran ukyp-başarnygyň bolmaly.

Munuň arasynda Gündogar we Günbatar saçagy bar. Her iki saçakda-da çorba birinji orunda durýar.

Üstesine, garyp-gasarlaryň, baýlaryň, ähli saçaklaryň halanýan nahary bolsa, ähmiýeti hasam artýar!

Adamzadyň çorba bilen tanyşlygy hakdaky rowaýatlar dürli-dürli. Gastronomiýanyň taryhy bilen gyzyklanýan arheologlaryň pikirçe, çorbanyň Günbatardaky taryhy 10 müň ýyldanam öňki döwre uzaýar. Bu maglumat birnäçe soragy orta atdyryşy ýaly, elbetde, hyýaly güýji-de ara salýar.

Nähili tötänlik çorbanyň adamzadyň iýip-içme sanawyna girmegine sebäp bolduka? Gyzgynmydy, sowukmydy? Çorbany

taýýarlamak üçin ot ulanylýarmydy? Çorba atylýan zatlar nämedi? Bu soraglaryň jogaby Çatalhöýükdäki gazuw-agtaryş işlerinde tapylan çanaklardaky kömürleşip giden arpa dänejikleri bolup bilermi?

Ýa bolmasa, ilkinji çorba piwomydy? Hany, bir çanagyň içindäki arpa dänejikleriniň ýagyş suwy nilen fermentleşmegi netijesinde ýüze çykan iýmitlendiriji içgimidi ilkinji çorba diýilýän zat?

Piwo şonuň üçin «suwly çörek» diýlipmi? Şonuň üçin Günbatarda ençeme ýyllap ertirlik edinilende piwo içilipmi?

Sorag köp. Anyk jogap welin ýok. Ýa-da baram bolsa, men bilemok.

Anyk bir zar bar bolsa, olam çorbanyň Günbatar dillerindäki manysynyň sanskrit dilinde «gowy iýmitlenmäni» aňladýanlygydy. Has anykdygy öňe sürülen maglumatlar bolsa, şeýle gürrüňe yşarat edýärdi:

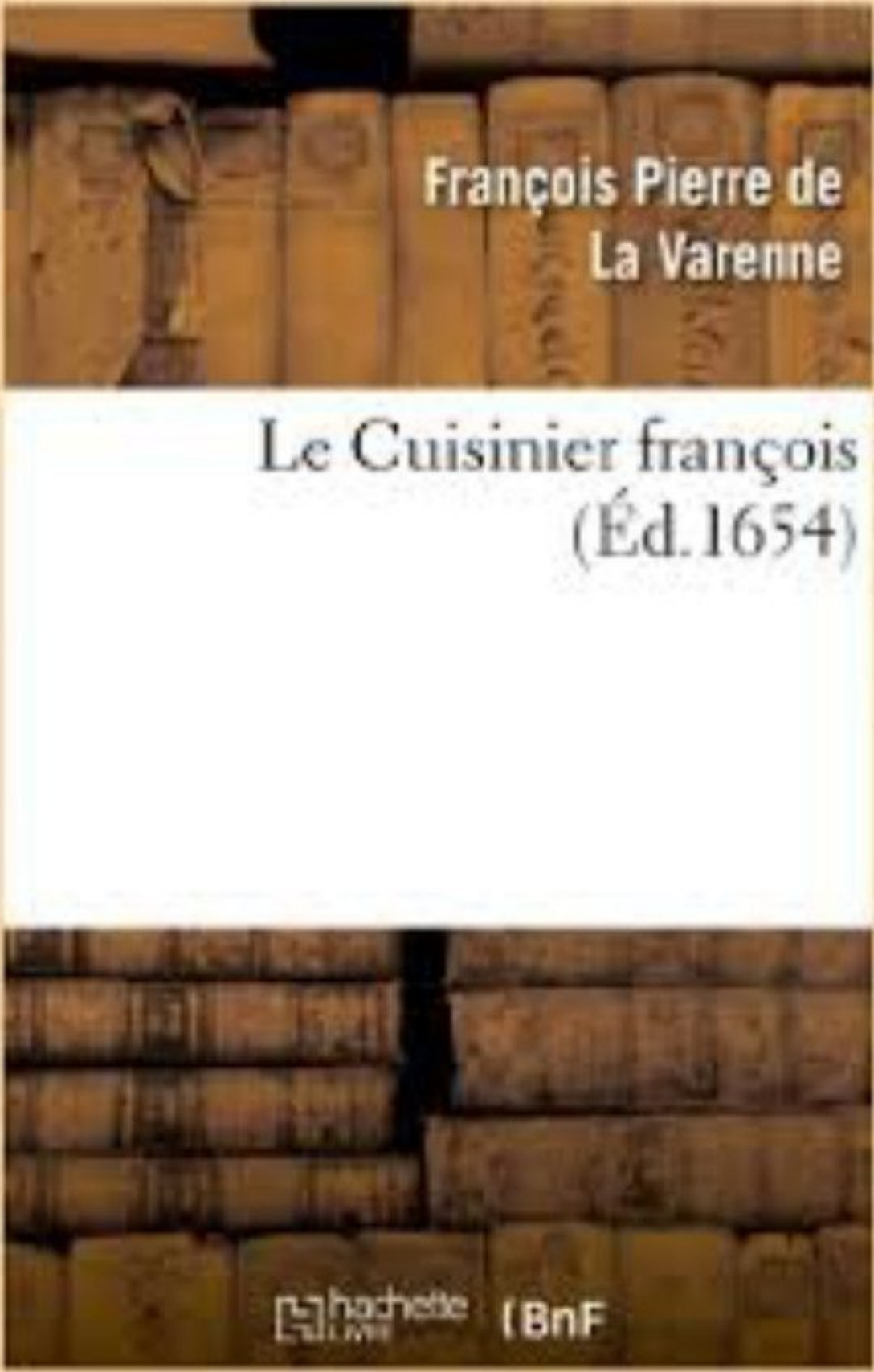
III asyrdan ýaşap geçen Keramatly Patrokl Truaskiý buthananyň howlusynda işläp ýörkä ajykýar. Onuň ýanynda jübüsine salan gaty çöreginden başga iýere zady ýok eken. Patrokl çöregini daşyň oýtugyndaky suwa ezip ýumşadypdyr. Üstüne-de az-owlak duz sepeläpdir. Yzyndanam işdämenlik bilen iýipdir. Duzy nireden tapdyka diýer bolsaňyz, gynansak-da, ol maglumatam mende ýok!

Bu ýerde çörek-duz baglanyşygy ulanylyp, bularyň ynanç sistemalaryndaky ähmiýeti barada aýdyljak bolunýarmy? Çöregiň, duzuň, suwuň emele getiren nahar siwmolyndan ugur alyp, çorbanyň mukaddesligine ünsi çekjek bolundymyka ýogsa-da?

Aňymda başga-da soraglar köwsarlaýar welin, gowsy, gürrüňimden gyşarmaýyn.

Günbatarda çorbanyň başlangyç hekaýaty hökmünde iň köp ýokarky gürrüňe ynanylýar.

Çorbanyň häzirki görnüşine gelmegi bolsa, 1651-nji ýyl bilen hasaplanýar. «Fransuz aşhanasy» kitabyňyň awtory Pýer Fransua la Warenn çorba salynýan önümleriň däl-de, suwunyň tagamly bolmalydygyna ünsi çekýär.

François Pierre de
La Varenne

Le Cuisinier françois
(Éd. 1654)

 hachette
BnF

XVIII asyryň altmysynjy ýyllarynda Parižde açylan çorbaçylar naharyň taryhynda möhüm rol oýnapdyrlar. Atlaryny «gowulandyryň, saglyga ýaramly» manysyny berýän «restaurant»

(restoran) sözünden alýan çorbaçylar soňabaka daşarda naharlanma medeniýetiniň öňbaşçylary bolupdyr. Ýagny, çorba restoran taryhyna giren ilkinji nahar eken.

Indi çorbanyň Gündogar tarapdaky geçen ýoluna seredip geçeliň! Bu jelegaýlarda çorbanyň taryhy ysamyýetden öňki döwürlere yzaýar. Adyny bolsa pars dilindäki «şorba» sözünden alyp gaýdýar. Ýagny, «duzly suw»!

Anadoly medeniýetde çorbanyň gymmaty uly. Onuň folklor manylary-da bar.

Günbatarda işdä açygy, bejeriji taraplary öňe çykýan bolsa, Gündogarda özbaşyna nahardyr. Garnyňy doýurmak üçin bir jam çorba ýeterlik bolýar.

«Çorba iýmäge puly ýok» («Öýlänligi gaýgy») aýtgysy bilen garyplygy alamatlandyryýanam bolsa, başga manylary-da bar:

Haýsydyr bir işu bulaşdyryp taşlana «hemme zady çorba öwürüp taşladyň» diýilýär. Haýsydyr bir işe goşant goşana «çorba-da onuňam duzy bar» diýilýär. Haýsydyr bir işe baş goşulanda «çorbadan gaýdanyň çemçesi döwülsin» diýilýär. «Kim birinji gelse, çorbany şol iýer» sözü-de birinjiligiň ähmiýetini görkezýär. Bu boýunça nakyla öwürlip giden sözler köp, ýöne gürrüňimizi uzaldyp, makalamyzy «çorba» etmäýin.

Anadoly (häzirki Türkiýe) çorba babatda diýseň baý gora eýe. Anadoly çorba bilen turup, çorba bilen ýatýar.

Hettleriň çüý bilen oýulyp ýazylyan ýazuw ýadygärliklerinde çorbanyň dürli görnüşleri agzalýar. Gadymy Gresiyadan galan ýazgylarda adamlaryň nohut, noýba çorbalary bilen iýmitlenendikleri aýdylýar.

Anadolyda çaga doglanda, toýda, ýasda edilýän ýörite çorbalar bar. Bu çorbalara ýöne bir arassa suwa gaýnadylan tirtidir öýtmäň. Bular özbaşyna bir zyýapatdyr.

Çorba Möwlana Jeleleddin Rumynyň esasy nahart bolupdyr. Otparazyň gazanynda bişen bulamak çorbasy, tarhana çorbasy, nohutly çorba, bamiýaly (abelmoş) çorba, toýga çorbasy hem-ä düýnüň möwlewi saçagynyň, hem şu günüň Konýa saçagynyň damagyňy ýaryp gelýän lezzetli naharlarydyr. Bu çorbalar bolmasa, saçagyň bir zady kem ýaly bolup durýar.

Möwlewilerde sabyr-kanagatyň bahasy çorbadyr. Şonuň üçinem «Tekgä garaşan çorbany iýer» diýlipdir.

Sabyr edip bilen derwüş çorbany iýip bilermiş!

Çorbanyň iýmitlenme ýaly syýasatda aňaldýan manylaryna-da üns bereniňe degýär. Mysal üçin, osmanly döwründe ýanyçarlar

ertirlik edinende, her gün çorba iýipdirler. Ýanyçarlaryň rota serkerdesine-de «çorbaçy» diýlipdir.

Çorbaçy wezipesine ýönekeý esgerlikden tapgyrma-tapgyr ýetilipdir.

Hökümet çorbaçylardan örän çekinipdir. Çünki olar dara-dire ýagdaýda ýanyçarlary gozgalaňa iterip bilipdir. Şonuň üçin Humaýun diwanynyň («Diwany-Hümaýun») ýygnak geçiren günü berilýän çorbanyň ähmiýeti aýry bolupdyr. Çünki bu çorbanyň iýlip-iýilmezligi ýanyçarlaryň döwlet dolandyryşyndan razydygyny ýa-da nägiledigini görkezipdir.

Üç aýda bir gezek berilýän ulufeleriň (goşmaça aýlyk) paýlanyşyna-da çorbaçylar jogap beripdir. Birmahallar çorbanyň syýasy ýüzi şular ýaly bolupdyr.

Anadolyda näçe iýere zat köp bolsa, şonça-da çorba bar. Dünýäde çorbasy bilen öwünýän şäherleriň sany barmak бүкүп sanaňda ona ýetmese-de, biziň her ettabynyzyň, hatda obamyzyň öwünip, ýere-göge sygdyрмаýан аýry-аýry çorbasy bar. Bulary yzly-yzyna sanasaň, ençeme jiltlik ensiklopediýa bolar.

Muňa garamazdan çorbada iň köp ulanylýan zat bugdaý bolupdyr. Çünki Osmanlyda ymaratlaryň, tekgeleriň, kerwensaraýlaryň, käbir manastyrlaryň iýýän nahary bugdaýly çorba eken.

Osmanlynyň iýmitlenişi bilen aýratyn gyzyklanýan nemes syýahatçysy Gans Dernşwam 1553-nji ýylda ýazan ýolýazgylarynda türkleriň çorba bolan işdäsini şeýle beýan edipdir:

«Türkleriň esasy nahary çorbadyr. Ilki goýun etiniň suwuna bişirilen tüwi çorbasy iýilýär. Nahara limon suwy ýa-da sirke sepilýär. Az-owlagam garaburç sepýärler. Goýun etinden bişirilen çorba kämahal täze ýarma-da goşulýar. Bu nahara bulgur (ýarma) ýa-da bugdaý çorbasy diýilýär. Her dürli eti bişirip çorba goşýarlar. Towuk etini bişenden soň bölekläp, tüwüli çorbanyň içine goşýarlar we saçaga getirende üstüne petruşkadyr tarçyn sepýärler».

Ýokarda aýdanlarym çorbanyň umumy häsiýetlendirmesidir. Birem munyň «Meniň çorbalarym» bölümi bar. Ýagny, meniň ýörite çorbalarym, ýatlamalarym, damagymda galan tagamlarym!

Şahyr Ahmet Rasimiň «Şäher hatlarynda» şeýle setirler bar:

«Gana kuwwat, göze uçgun, garyna jilwedir çorba,

Açlyk derdine dowa, sa:p iýmitdir çorba.

Saglara, hassalara aýny şypadyr çorba,

Baýlaň dosty, garybyň söýgülisidir çorba,

Islegleň hasyly bilen akyla sezadyr çorba».

Meniň halaýan naharym kellebaşayak çorbasydyr. Men kellebaşayak çorbasyny aýratynam ir säher çagy iýmegi halaýaryn. Hem endamyňy ýyladýar, hem güýç-kuwwat berýär. Şol güýç-kuwwat bilenem gündelik işlerime başlaýaryn.

Sarymsakdyr sirkäni hiç gaýgyramok. Gaýgyrýanlara-da bu negözel naharyň mazasyny gaçyrýarlar diýip gaharym gelýär. Guzynyň kellebaşayagyndan edilen çorba bolsa has gowy. Çünki guzynyň yzky aýaklarynda etiň has köp bolýandygyny bilýärim.

Garyn-içegeden edilen çorba bolsa, günüň hemme wagtynda iýýän naharlarymyň biri. Irden, öýlän, agşam...

Sirke sepilen garyn-içegeli çorba iýip ýatan günlerim köp bolandyr.

Towuk etiniň suwuna edilen «şehriýe çorbasyny» iýmek üçin hyllygymy akdyryp garaşjak bolamok. Ol meniň ýaşlyk söýgimdir. Söýgülime mürähet edip bilen arzan naharlarymyň biridir.

Ep-eslije limonly we garaburçly! Aýratynam aşpeziň eli süýji bolup, suwuna az-owlak towuk etinden goşan bolsa, iýip doýar ýaly bolmaýar!

Kastamonynyň «ejewit çorbasyny-da» halaýaryn. Ilgazdan öwüsýän pyçak kimin dilip barýan sowuk şemalyň öňe galkan deý gerilip, adamyň içini ýyladýar.

Bu çorbanyň ady merhum premýer-ministr Bülent Ejewitden gelenok. Kastamonyda Ejewit diýip ýer bar.

Gaziantepiň «beýran çorbasynyňam» agzaman geçmäliň. Bygyrdap duran, aýyja, sarymsakly çorba güne salam berýän naharlaryň biri. Antepliler şol çorbany iýmese, gözlerini doly açybam bilenoklar!

Dürli önümler garylyp, dürüşde edilen nahara çorba diýilse, anteplileriň gahary gelýär. Dürüşde çorbadan başgadyr. Baýram günleri şonuň bilen başlaýar. Işi känem bolsa, damagyňyzy hakyky baýrama öwürjek derejede lezzetlidir.

Çorbanyň şeýle bir ady kän: Ezo gelin, bajakly, sakalaçarpan, dul owrat, pytpyt, eneligyzly, gulak, püşürik, kesme kekeç, pumpum, arapaşy, tirşik...

Tarhana bilen merjimek çorbasy elmydama tagamlylykda ýaryşýar. Nohutly, bugdaýly, bürünçli, ýarmaly çorbalardanam sowlup geçer ýaly däl.

Gök önümlisi, gyýmalysy, etlisi, balyklysy, gatyklysy.
Aklyňyza näme gelse, çorba bolup garnyňyzy doýrup bilýändir.

Mehmet ÝAŞIN.

«SÖZCÜ» gazetini, 10.01.2024 ý. Publisistika